

Chapter: 6

Q.1 दिलेल्या पर्यायांपैकी योग्य पर्याय निवडून लिहा

2

- 1 बाबुराव पेंटर यांनी ..... हा चित्रपट काढला.
अ. पुंडलिक ब. राजा हरिश्चंद्र क. सैरंध्री ड. बाजीराव - मस्तानी

Ans बाबुराव पेंटर यांनी **सैरंध्री** हा चित्रपट काढला.

- 2 महाराष्ट्रचे आद्य कीर्तनकार ..... यांना मानतात.
अ. संत ज्ञानेश्वर ब. संत तुकाराम क. संत नामदेव ड. संत एकनाथ

Ans महाराष्ट्रचे आद्य कीर्तनकार **संत नामदेव** यांना मानतात.

Q.2 पुढीलपैकी प्रत्येक गटातील चुकीची जोडी ओळखून लिहा.

1

i.	रायगडाला जेव्हा जाग येते - वसंत कानेटकर
ii.	टिळक आणि आगरकर - विश्राम बेडेकर
iii.	साष्टांग नमस्कार - आचार्य अत्रे
iv.	एकच प्याला - अण्णासाहेब किर्लोस्कर

Ans **चुकीची जोडी** - एकच प्याला - अण्णासाहेब किर्लोस्कर
बरोबर जोडी - एकच प्याला - राम गणेश गडकरी

Q.3 टीपा लिहा

6

- 1 रंगभूमी व चित्रपट क्षेत्रांशी संबंधित व्यावसायिक क्षेत्रे.

Ans i. चित्रपटांमध्ये कथेशी संबंधित काळाच्या वातावरण निर्मितीचे तसेच पात्रांच्या वेशभूषा, केशभूषा, रंगभूषा इत्यादीचे नियोजन करण्याचे काम कलादिग्दर्शक करतात. या क्षेत्रातही इतिहासाच्या जाणकरांना प्रत्यक्ष कलादिग्दर्शक, किंवा कलादिग्दर्शनासाठी सल्लागार म्हणून काम करता येते.
ii. चित्रपटाच्या संवाद लेखनासाठी भाषा व संस्कृतीच्या जाणकारांची आवश्यकता असते.

- 2 मराठी रंगभूमी

Ans i. ललित कला व्यक्तीने किंवा समुदायाने सादर करण्याचे स्थान म्हणजे रंगभूमी होय. ललित कलेमध्ये कलावंत व प्रक्षेप या दोघांचा सहभाग आवश्यक असतो.
नाट्यसंहिता, नाट्यदिग्दर्शक, कलावंत, रंगभूषा, वेशभूषा, रंगमंच, नेपथ्य, प्रकाशयोजना, नाट्यप्रयोगाचा प्रेक्षक, व समीक्षक असे
ii. अनेक घटक रंगभूमीशी संबंधित असतात. नृत्य आणि संगीत यांचाही समावेश नाटकामध्ये असू शकतो. नाटक हे बहुतेक वेळा संवादांद्वारे सादर केले जाते.
iii. तंजावरच्या भोसले राजवंशाने मराठी व दाक्षिणात्य भाषांमध्ये नाटकांना उत्तेजन दिले. त्या राजवंशातील राजांनी स्वतः नाटके लिहिली तसेच संस्कृत नाटकांची भाषांतरे केली.
iv. महाराष्ट्रातील रंगभूमीच्या विकासांत 19 व्या शतकाचे स्थान महत्वाचे आहे. विष्णूदास भावे मराठी रंगभूमीचे जनक म्हणून ओळखले जातात. 'सीतास्वयंवर' हे त्यांनी रंगभूमीवर आणलेले पहिले नाटक होय,
v. नाटकामध्ये विनोदी पद्धतीने सामाजिक विषय सादर केले जातात.
vi. 1861 मध्ये मुद्रीत स्वरूपात संहिता उपलब्ध झाल्या. संपूर्ण लिखित संहिता असलेल्या नाटकांची नवी परंपरा सुरू झाली.
vii. 19 व्या शतकाच्या अखेरीच्या पर्वात उत्तर हिंदुस्थानातील ख्याल संगीत महाराष्ट्रात रुजवण्याचे काम बाळकृष्णबुवा इचलकरंजीकर यांनी केले.
viii. त्यांच्यानंतर उस्ताद अल्लादियाँ खाँ, उस्ताद अब्दुल करीम खाँ आणि उस्ताद रहिमत खाँ यांनी महाराष्ट्रातील रसिकांमध्ये संगीताची आवड निर्माण केली.
ix. त्याचा परिणाम होऊन संगीत रंगभूमीचा उदय झाला.
x. किर्लोस्कर मंडळी या नाटक कंपनीची संगीत नाटके लोकप्रिय झाली.
xi. 'संगीत शाकूंतल' हे अण्णासाहेब किर्लोस्करांनी लिहिलेले नाटक अतिशय गाजले.

- xii. गोविंद बल्लाळ देवल यांनी लिहिलेले 'संगीत शारदा' हे नाटक अत्यंत महत्वाचे आहे अनिष्ट प्रथेवर, विनोदी पद्धतीने पण मार्मिक टिका केली आहे.
- xiii. आचार्य अत्रे यांच्या 'साष्टंग नमस्कार' उद्याचा संसार' 'घराबाहेर' यांसारख्या लोकप्रिय नाटकांनी रंगभूमीला सावरण्यास मदत केली.
- xiv. अलीकडच्या काळात झालेली वसंत कानेटकर यांचे, 'रायगडला जेव्हा जाग येते', 'इथे ओशाळला मृत्यू', विजय तेंडुलकर यांचे 'घाशीराम कोतवाल', विश्राम बेडेकर यांचे, टिळक आणि आगरकर इत्यादी नव्या धर्तीची नाटके प्रसिद्ध आहेत.
- xv. मराठी नाटके मोकळ्या पटांगणात होत असत, ब्रिटीशांनी प्रथम मुंबईत 'प्ले हाऊस', 'रिपन', 'व्हिक्टोरिया' ही नाट्यगृहे बांधली. त्यानंतर हळूहळू मराठी नाटकांचे प्रयोगही बंदिस्त नाट्यगृहात होऊ लागले.

3 मनोरंजनाची आवश्यकता

- Ans** i. उत्तम प्रतीचे निखळ मनोरंजन व्यक्तीच्या निकोप वाढीसाठी महत्वाचे असते.
 ii. चाकोरीबद्ध जगण्यातील कंटाळा दूर करून मनाला चैतन्य, ताजेपणा, शरीराला उत्साह व कार्यशक्ती मिळवून देण्याचे काम मनोरंजन करते.
 iii. छंद वा खेळांची जोपसना केल्याने व्यक्तीमत्त्वाचा विकास होतो.
 iv. मनोरंजनाचे कृतिशील आणि अकृतिशील या दोन प्रकारात वर्गीकरण करता येते.
 v. कृतिशील मनोरंजन म्हणजे एखाद्या क्रियेमध्ये त्या व्यक्तीचा प्रत्यक्ष शारीरिक-मानसिक सहभाग होय.

Q.4 पुढील विधाने सकारण स्पष्ट करा.

1 संत एकनाथांची भारुडे लोकप्रिय झाली.

- Ans** i. आध्यात्मिक व नैतिक शिकवण देणारे मराठीतील रुपकात्मक गीत म्हणजे भारुड होय.
 ii. पथनाट्याप्रमाणे भारुडे प्रयोगशील असते.
 iii. महाराष्ट्रात संत एकनाथांची भारुडे विविधता, नाट्यात्मता, विनोद आणि गेयता यांमुळे लोकप्रिय झाली.
 iv. लोकशिक्षण हा संत एकनाथांच्या भारुडे रचण्याचा उद्देश होता.

2 चित्रपट माध्यमात इतिहास हा विषय महत्वाचा आहे.

- Ans** i. भारतीय चित्रपटांमध्ये ऐतिहासिक काळापासून आमूलाग्र बदल झाले चित्रपट हे मुकपटाकडून बोलपटाकडे वळले.
 ii. ऐतिहासिक आणि पौराणिक विषय ते आजच्या समस्या या विषया संदर्भात चित्रपट बनवले जातात.
 iii. चित्रपटांमध्ये कथेशी संबंधित काळाच्या वातावरण निर्मितीचे तसेच पात्रांच्या वेशभूषा, केशभूषा, रंगभूषा इत्यादींचे नियोजन करण्याचे काम करण्यासाठी इतिहास जाणकरांची आवश्यकता असते.
 iv. चित्रपटाच्या संवाद लेखनासाठी भाषा व संस्कृतीच्या जाणकरांची आवश्यकता असते.

Q.5 पुढील प्रश्नांची सविस्तर उत्तरे लिहा.

1 पोवाडा म्हणजे काय ते स्पष्ट करा.

- Ans** i. पोवाडा हा एक गद्यपद्यमिश्रित सादरीकरणाचा प्रकार आहे.
 ii. पोवाड्यामध्ये शूर स्त्री-पुरुषांच्या पराक्रमाचे आवेशयुक्त व स्फूर्तिदायक भाषेत कथन केले जाते.
 iii. छत्रपती शिवाजी महाराजांच्या काळातील अज्ञानदास या कवीत अफझलखान वधाविषयी रचलेला आणि तुळशीदासाने रचलेला सिंहगडच्या लढाईचा पोवाडा प्रसिद्ध आहे.
 iv. ब्रिटीशांच्या काळात उमाजी नाईक, चाफेकर बंधू, महात्मा गांधी यांच्यावर पोवाडे रचले गेले.
 v. संयुक्त महाराष्ट्र चळवळीत पोवाड्यांच्या माध्यमातून जागृती करण्यात आली.

2 भारतीय चित्रपट सृष्टीची जननी अशी महाराष्ट्राची ख्याती का आहे ?

- Ans** i. भारतात पहिला पूर्ण लांबीचा चित्रपट तयार करण्याचा व प्रदर्शित करण्याचा मान महाराष्ट्राकडे जातो.
 ii. दिग्दर्शक गोपाळ रामचंद्र तथा दादासाहेब तोरणे, आणि अ. प. करंदीकर, एस. एन. पाटणकर, व्ही. पी. दिवेकर यांनी परदेशी तंत्रज्ञांचे साहाय्य घेऊन 'पुंडलिक' हा कथापट 1912 मध्ये मुंबईस दाखल केला.
 iii. 1913 मध्ये दादासाहेब फाळके यांनी स्वतः दिग्दर्शित केलेला आणि सर्व प्रक्रिया भारतात पूर्ण केलेला 'राजा हरिश्चंद्र' हा चित्रपट मुंबई येथे प्रदर्शित केला.
 iv. बाबुराव पेंटर अथवा मिस्त्री यांनी सिंहगड' हा पहिला ऐतिहासिक मुकपट बनवला.
 v. कमलाबाई मंगरुळकर या मराठीतल्या पहिल्या स्त्री चित्रपट निर्मात्या. त्यांनी 'सावल्या तांडेल' आणि 'पन्नादाई' हे बोलपट तयार केले.
 vi. भारतीय चित्रपटांच्या विकासात मदनराव माधवराव पितळे, कल्याणचे पटवर्धन कुटुंबीय आणि हरिश्चंद्र सखाराम भाटवडेकर उर्फ सावेदादा यांचे योगदान महत्वाचे आहे.

Q.6 दिलेल्या उताऱ्याचे वाचन करून त्यावर आधारित प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

1

भारतात पहिला पूर्ण लांबीचा चित्रपट तयार करण्याचा आणि प्रदर्शित करण्याचा मान महाराष्ट्राकडे जातो. 'भारतीय चित्रपटांची जननी' अशी महाराष्ट्राची ख्याती आहे. भारतीय चित्रपटांच्या विकासात मदनराव माधवराव पितळे, कल्याणचे पटवर्धन कुटुंबीय आणि हरिश्चंद्र सखाराम भाटवडेकर उर्फ सावेदादा यांचे योगदान आहे. पुढे दिग्दर्शक गोपाळ रामचंद्र तथा दादासाहेब तोरणे आणि अ.प.करंदीकर, एस.एन.पाटणकर, व्ही.पी.दिवेकर यांनी परदेशी तंत्रज्ञांचे साहाय्य घेऊन 'पुंडलिक' हा कथापट १९१२ मध्ये मुंबईत दाखवला. १९१३ मध्ये दादासाहेब फाळके यांनी स्वतः दिग्दर्शित केलेला आणि सर्व प्रक्रिया भारतात पूर्ण केलेला

‘राजा हरिश्चंद्र’ हा चित्रपट मुंबई येथे प्रदर्शित केला. त्यापाठोपाठ मोहिनी-भस्मासूर, सावित्री-सत्यवान हे मूकपट आणि वेरूळची लेणी व नाशिक आणि त्र्यंबकेश्वर ही तीर्थक्षेत्रे यांवर फाळके यांनी अनुबोधपट तयार केले. येथून पुढे ऐतिहासिक आणि पौराणिक विषयांवरचे चित्रपट तयार करण्याची परंपरा सुरू झाली.

- पहिला पूर्ण लांबीचा चित्रपट तयार करण्याचा आणि प्रदर्शित करण्याचा मान कोणाकडे जातो ?
- भारतीय चित्रपटांच्या विकासात कोणोचे योगदान महत्वाचे आहे.
- सर्व प्रक्रिया भारतात पूर्ण केलेल्या पहिला चित्रपट कोणता ?
- दादासाहेब फाळके यांच्या काही मूकपटांची नावे लिहा.

- Ans**
- पहिला पूर्ण लांबीचा चित्रपट तयार करण्याचा व प्रदर्शित करण्याचा मान महाराष्ट्राकडे जातो.
  - भारतीय चित्रपटांच्या विकासात मदनराव माधवराव पितळे, कल्याणचे पटवर्धन कुटुंबीय आणि हरिश्चंद्र सखाराम भाटवडेकर उर्फ सावेदादा यांचे यागदान महत्वाचे आहे.
  - १९१३ मध्ये दादासाहेब फाळके यांनी स्वतः दिग्दर्शित केलेला आणि सर्व प्रक्रिया भारतात पूर्ण केलेला ‘राजा हरिश्चंद्र’ हा चित्रपट मुंबई येथे प्रदर्शित झाला.
  - मोहिनी-भस्मासूर, सावित्री-सत्यवान ही दादासाहेब फाळके यांच्या काही मूकपटांची नावे आहेत.

2

कीर्तनाच्या नारदीय अथवा हरिदासी आणि वारकरी या दोन मुख्य परंपरा आहेत. हरिदासी कीर्तन एकपात्री प्रयोगासारखे असते. या कीर्तनात ‘पूर्वरंग’ व ‘उत्तररंग’ असतात. नमन, निरूपणाचा अभंग व निरूपण याला पूर्वरंग आणि उदाहरणादाखल एखादे आख्यान सांगणे याला उत्तररंग म्हणतात. वारकरी कीर्तनात सामूहिकतेवर भर असतो. कीर्तनकारांबरोबर टाळकऱ्यांचा सहभाग महत्वाचा असतो. स्वातंत्र्य चळवळीच्या काळात राष्ट्रीय कीर्तन नावाचा नवा प्रकार पुढे आला. हे कीर्तन नारदीय कीर्तनाप्रमाणेच सादर केले जाते. त्यामध्ये स्वातंत्र्य चळवळीतील नेते, शास्त्रज्ञ, समाजसुधारक अशा थोर लोकांच्या चरित्राच्या आधारे समाजप्रबोधन करण्यावर भर असतो. त्याची सुरुवात वाईचे दत्तोपंत पटवर्धन यांनी केली. याशिवाय महात्मा जोतीराव फुले प्रणित सत्यशोधक समाजानेही कीर्तनाच्या माध्यमातून समाजजागृतीचे कार्य केले. संत गाडगे महाराजांची कीर्तने सत्यशोधकी कीर्तनाशी नाते सांगणारी होती. जातिभेद निर्मूलन, स्वच्छता, व्यसनमुक्ती यांसारख्या विषयांवर ते त्यांच्या कीर्तनातून प्रबोधन करत असत.

- कीर्तनाच्या दोन मुख्य परंपरा सांगा.
- राष्ट्रीय कीर्तनाची परंपरा कोणी सुरू केली.
- कीर्तनाच्या माध्यमातून समाज जागृतीचे कार्य केले जाते याचे समर्थन करा.

- Ans**
- नारदीय अथवा हरिदासी आणि वारकरी कीर्तन या कीर्तनाच्या दोन मुख्य परंपरा आहेत.
  - राष्ट्रीय कीर्तनाची परंपरा वाईचे दत्तोपंत पटवर्धन यांनी सुरू केली.
  - महात्मा जोतीराव फुले प्रणित सत्यशोधक समाजानेही कीर्तनाच्या माध्यमातून समाजजागृतीचे कार्य केले. जातिभेद निर्मूलन, स्वच्छता, व्यसनमुक्ती यांसारख्या विषयांवर संत कीर्तनातून प्रबोधन करत.

Colours of your Dreams